

KEELETOIMETAMISE TRADITSIOONIST EESTIS. ERINEVAD AJAD, ÜHESUGUSED MURED **REILI ARGUS**

Keeletoimetaja kui amet või eriala ei ole Eestis kuigi vana. Eestikeelseid tekste toimetati küll juba vähemalt alates 18. sajandi algusest, kuid esimesed keeletoimetaja, õigemini korrektori ametikohad loodi ajalehtede juurde alles 20. sajandi kolmekümnendatel. Sellest alates on keeletoimetaja roll, tööülesanded ja -korraldus väga palju muutunud, kuid teemad, millest on keeletoimetajaga seoses räägitud ja millest praegugi räägitakse, on jäänud üllatavalt sarnaseks. Nii on näiteks praegusega sarnased need keelemured, millega toimetajad 1930ndatel võitlema pidid. Samuti on ilmselt igikestvad ja võimalik et vältimatudki keeletoimetaja ja autori või tõlkija vahelised kemplemised. Siiski on keeletoimetaja roll Eestis muutunud: 20. sajandi alguse korrektorist, 1950ndate karmist keelenormi järgijast ja isegi tsensorist on praeguseks saanud pigem nõuandja ja teksti lugemiskõlblikuks sättija. Kindlasti peegeldab keeletoimetaja rolli muutumine ja teisenemine ilmekalt Eesti ühiskonnas tervikuna aset leidnud sündmusi ja muutusi.

Keeletoimetaja kui korrektor

20. sajandi alguses keeletoimetaja ametit Eestis ei tuntud. Ajakirjade toimetustes tegeleti korrektuuri kõrval ka tänapäeva mõistes keeletoimetamisega, kuid ajalehtedes loeti ainult järelkorrektuuri, mis sisuliselt seisnes trükikoja tinalao kontrollimises ja käsikirjaga võrdlemises.¹ Tegemist oli tehniliselt keerulise tööga, parandada ei saanud kuigi palju ja parandamise käigus võis vigu juurdegi tekkida. Teisalt oli töö keeruline ka sisulise poole pealt.

¹ Reet Kasik, Elav ja muutuv keel. Valik artikleid. Tallinn: Emakeele Selts, 2021, lk 30.

Eesti kirjakeele norm oli sel ajal alles välja kujunemas, ei olnud ka keelehooldeallikaid, millele korrektor toetuda oleks saanud.

Kaks seotud protsessi toimuski 20. sajandi esimesel poolel paralleelselt: arenes ühtne eesti kirjakeel, anti välja õigekeelsussõnastikke ning samal ajal hakati teadvustama korrektoori-keeletoimetamise vajalikkust ja loodi sellega alus keeletoimetaja elukutsele. Konkreetsemalt võib keeletoimetaja ameti alguseks lugeda Emakeele Seltsist alguse saanud tava analüüsida ajakirjanduse keeleteadust ning selle põhjal 1929. aastal sündinud seltsi juhatuse otsust saata ajalehtedele üleskutse, et nad „keele ühtlustamiseks korraldaksid keelelist eelkorrektoori“². Emakeele Seltsi juhatuse otsusest alates hakkas eelkorrektoori muutuma ajalehtedes üha tavalisemaks.

Siiski rakendati eelkorrektoori lugemist ajalehtedes tollal mõnikord pelgalt kohustusest ja mitte niivõrd seetõttu, et oleks keeletoimetamise järele vajadust tuntud. Ajakirjades oli toimetamine väidetavalt süsteemsem ja sageli oli seal toimetajaks mõni keeleteadlane (nt Veski Eesti Kirjanduses, Tauli Olionis), redaktorid olid ka riigi- ja valitsusasutustes (nt Muuk 1920–1930 kohtuministeeriumis). Keelemured, millega toleaeegsed korrektorid pidid tegelema, olid suuresti sarnased praegustega: kurdeti autorite pikkade lohisevate lausete, liigsõnalisuse ja „väheütleivate korrutamiste“ üle.³

Keeletoimetajatöö prestiižist või õigemini selle puudumisest annab veidi aimu trükiste tiitellehe pöördel esitatud info. Näiteks 1929. aastal Eesti Kirjanduse Seltsi Kirjastuses ilmunud Aino Kallase „Kiirtepidi“ tiitellehe pöördel ei ole mingitki infot ei toimetaja ega korrektoori kohta. Samuti ei leia vähimatki viidet keeletoimetamisele ega isegi mitte korrektooriga 1932. aastal samas kirjastuses ilmunud „Eesti kunsti ajaloo“ tiitellehe pöördelt. 1930. aastate keskel toimuma hakanud muutusi ilmestab aga 1936. aastal Eesti Kirjanduse Seltsi Kirjastuses ilmunud Poe „Arthur Gordon Pym'i loo“ tiitellehe pöördel esitatud tekst „Tegev ja vastutav toimetaja Daniel Palgi“. Samuti on 1930ndate teises pooles ilmunud Nobeli laureaatide sarja raamatutes juba alati märgitud korrektor, näiteks „Korrektuuri lugenud H. Pürkop“. Tolleaegse toimetaja Daniel Palgi sõnul keeletoimetaja tööd ei hinnatud ja tiitellehele pandigi nimi väga harva, vahel ainult seetõttu, et Palgi ise sellise ettepaneku tegi. Palgi mainib kogunisti, et ta oli harjunud sellega, et „minu kui toimetaja tööd ja teeneid kuskil ei märgita“⁴.

Daniel Palgi mälestustest leiab aga ka sellist infot, mis osutab ühele keeletoimetajatööga seotud läbivale teemale – keeletoimetaja ja autori vaidlustele. Palgi meenutuste põhjal oli üks hullemaid vaidlejaid Johannes Aavik, kellega Palgil tuli enda sõnul lausa võidelda, kelle eritingimusi pidi toimetaja kindlasti

² Emakeele Seltsi juhatuse koosoleku protokoll 147, 24.11.1929.

³ Daniel Palgi, *Murduvas maailmas I–III*. Tallinn: Perioodika, 1994.

⁴ Daniel Palgi, *op. cit.*, lk 184.

arvestama ning kes võis vihaga ähvardada, et kui tema sõna peale ei jää, jääbki teos välja andmata. Samas toob Palgi teistsuguse näitena esile Tammsaare, kellega ei tulnud „redigeerimisel tehtud paranduste asjus mingeid lahkarvamusi“⁵. Samuti mainib Palgi ka Särgevast kui autorit, kes keeleteoimetaja (J. V. Veski) parandustesse ei sekkunud ega tahtnudki korrektoori lugeda.

Vast kurioosseima näitena autori ja keeleteoimetaja konflikti kohta on teada Vilde „Kogutud teoste“ väljaandmisel tekkinud lahkkelid. Nimelt palunud Vilde, et korrektor välja vahetataks ja et Veski ise loeks ülejäänud osade korrektuuri. Põhiprobleem seisnenud selles, et osa korrektori tehtud vormiparandusi ei sobinud autorile. Alates kogutud teoste kuuendast köitest vahetatigi toimetaja välja. Veski parandusi Vilde aktsepteeris⁶, ainult mõne interpunktsiooniküsimuse üle vaieldi.

Kuvand keeleteoimetajast kui tähenärijast ehk liiga rangelt normi järgivast ja paindumatust parandajast hakkas samuti levima juba 1930. aastatel. Ühelt poolt hindasid toimetused põhjalikke ja täpseid keeleteoimetajaid kõrgelt. Teisalt oli aga autoreid, kes liigse põhjalikkuse üle nurisesid. Näiteks on Karl Ristikivi kurtnud Helmut Pürkopi „norminõudlikkuse ja täpisealsuse üle“⁷. Helmut Pürkop oli tollal väga hinnatud ja nõudlik korrektor, kes muu hulgas tagas selle, et tõlketekstid oleksid ladusad lugeda. Ja kuna tolleaegse tõlkimise ning keeleteoimetaja ja tõlkija suhete kohta kuigivõrd infot ei ole, võib seda vähest, mida mainib Daniel Palgi, pidada väärtuslikuks. Tema mälestuste järgi valitses 1930. aastatel suhtumine, et tõlge pidi olema ladus, kas see oli adekvaatne või täpne või tabav, polnud tähtis, peaasi et tekst oleks ladus lugeda. Selle ladususe tagaski Daniel Palgi sõnul kirjastuses Loodus just korrektor⁸.

Keeleteoimetaja kui keelenormi range järgija ja mõnikord isegi tsensor

Kui sõjaeelsel perioodil oli keeleteoimetaja Eestis pigem korrektor ja tegeles keele ühtlustamisega, sh ühtse eesti kirjakeele kujundamisega, siis nõukogude ajal kerkis keeleteoimetajatöös esile hoopis teistsugune, tsensuuriga seotud roll. Nii pidi Daniel Palgi sõnul „kirjastuse toimetaja hoolitsema selle eest, et käsikirjad sisuliselt, eriti aga ideoloogiliselt kõik korras oleksid“ ning „teoste toimetaja redigeeris ja kaalus iga sõna, kas see ideoloogiliselt õige on“⁹. Kirjastamisprotsessi esimese etapina toimus teksti eeltsenseerimine ehk kõik tekstid,

⁵ Samas, lk 142.

⁶ Heli Laanekask, Eduard Vilde romaani „Raudsed käed“ tekstiajalugu. Diplomitöö Tartu Ülikoolis, 1973, lk 103.

⁷ Reet Kasik, Elav ja muutuv keel. Valik artikleid. Tallinn: Emakeele Selts, 2021, lk 31.

⁸ Daniel Palgi, *op.cit.*, lk 115.

⁹ Daniel Palgi, *op.cit.*, lk 244–246.

mis tol ajal ilmusid, läbisid kontrolli Glavlitis (Kirjandus- ja Kirjandusajade Peavalitsus), alles seejärel jõudis tekst keeleteoimetaja töölauale.¹⁰

Sisulise tsenseerimise kõrval võiks tolleaegset keeleteoimetamist nimetada ka keeletsenseerimiseks. On leitud, et tol ajal oli ilukirjanduse toimetamise puhul sageli tegemist ületoimetamisega. Heli Laanekase väitel¹¹ on näiteks Vilde „Raudsetes kätes“ järgitud nii rangelt normigrammatika nõudeid, et autorile omane sõnastusstiil on kaotsi läinud. Nii asendati „imelikuna tundunud sõnu normaalsetega“, „liiga uusi“ sõnu „õigemate või tavalisematega“, likvideeriti tekstist „keeleeuenduslikud vassingud, varakate klasside desorganiseeriv ja rissustav mõju keelele, tarbetute võõrsõnadega peenutsemine“¹². Heli Laanekase arvamus on, et niiviisi on teosesse tekitatud hulk tekstimoonutusi ja ka lausa vigu.¹³

Samas ei saa väita, nagu oleks keeleteoimetamine ja sellega seotu nõukogude aja lõpuni olnud ühesugune. Pärast Stalini surma toimus ka keeleteoimetamises teatav vabanemine, hakati rohkem tähelepanu pöörama stiilile ning tekkis keele ja stiili üle arutlemise võimalusi. 1958. aastal loodi ajakirjanike liidu juurde keele- ja tõlkesektsioon, kus hakati õigekirja kõrval tegelema rohkem ka stiiliga¹⁴. Keele- ja tõlkesektsioonis arutatut ja kujundatud seisukohti hakati tutvustama ka laiemalt, artiklites, arutelukoosolekutel ning nii võibki öelda, et hakkas tekkima keeleteoimetaja kui keelenõuandja või -hooldaja roll. Ometi oli ka nõukogude perioodi teisel poolel kogu keeleteoimetamistö taustal ikkagi selgelt tajuda tsensuuri mõju.

Riina Kasseru uurimusest¹⁵, mille põhjaks on intervjuud 1970.–1990. aastatel tegutsenud lastekirjanduse (keele)toimetajatega, selgus, et lastekirjanduse (keele)toimetamisel ja väljaandmisel üldiseltki oli tsensuuri kohalolek tuntav isegi kuni 1990. aastateni. Lastekirjanduse suhtes oli tsensuur küll leebem, vabastades näiteks 1970ndate keskel käsikirjad trükielesest kontrollist. Siiski tuli iga raamatu väljaandmine kooskõlastada Moskva vastava ametiasutusega. Selleks tuli toimetuse juhatajal esitada venekeelne kaheleheküljeline andmestik. Luba kajastus impressumis tähistusena ИБ (Информационный Бланк). „Nõukogude raamatu impressumis toodud ladumisele andmise kuupäev oligi tegelikult tsensuriloa saamise aeg“¹⁶, tähis MB + number impressumis oli tsensuri märk.

¹⁰ Reet Kasik, *op. cit.*, lk 34.

¹¹ Heli Laanekask, *op. cit.*, lk 103–105.

¹² Toimetaja Elisto kommentaar Sirbis ja Vasaras 1952, nr 28.

¹³ Heli Laanekask, *op. cit.*, lk 99–100.

¹⁴ Reet Kasik, *op. cit.*, lk 35.

¹⁵ Riina Kasser 2012. Toimetamistraditsioonid eesti lastekirjanduses 1952–1991. Magistritöö Tallinna Ülikoolis.

¹⁶ Kalju-Olev Veskimägi, Nõukogude unelaadne elu. Tsensuur Eesti NSV-s ja tema peremehed. Tallinn, 1996, lk 53.

Vaatamata ajastule oli toimetaja seisus nõukogudeaegses kirjastuses ikkagi ülimalt tähtis. Lastekirjanduse toimetaja Helle Michelsoni sõnul pidi toimetaja vastutama „mitte iga sõna, iga koma ja punkti, vaid igasuguse trükimustakribala eest raamatus“.¹⁷ Michelsoni väitel nõuti tollal toimetajalt uskumatut tarkust, sest „kõik need raamatud, kümned ja kümned, mis meie käest läbi käisid, olid otsekui potentsiaalsed pommid, mitte kunagi ei teadnud, kes mida sealt avastada võib“.¹⁸ Kõige raskemaks ja vastutusrikkamaks – mille lugemine oli tegelikult ette nähtud vanemkorrektoritele, aga mis tegelikkuses alati ei toimunud – peeti poliitilist kirjandust ja omaaegseid nn klassikuid Marxi, Engelsit, Leninit, Stalinit; kõige kergemaks ilu- ja lastekirjandust.¹⁹

Ometi puututi tsenseerimisega kokku ka lastekirjanduse väljaandmisel. Enne 1974. aastat oli kogu lastekirjandus eeltsensuuri all nagu täiskasvanuteigi oma. Andres Jaaksoo on öelnud: „Siis oli raudne lubade hankimine, kõik raamatud loeti kaanest kaaneni läbi.“²⁰ Kuna ametlikult tsensuuri Nõukogude Liidus ei olnud, ei teinud tsensurid ka parandusi, autor pidi need oma käega tegema. Kui midagi kahtlast leiti, kutsuti toimetuse juhataja või peatoimetaja välja ja juhiti tähelepanu. „Kuidas nemad autori nõusse said muudatusi tege- ma, oli juba nende asi.“²¹ Raamatute tegelikud toimetajad ja autorid üldiselt tsensuritega kokku ei puutunud.²²

Tsensuur lõdvenes, vähemalt lastekirjanduse väljaandmisel, 1970ndate keskel. Pärast seda toimus vaid järelkontroll – signaaleksemplari tembeldamine või juhuslik kontroll keskkomitees. Sealt tuli aga toimetajate sõnul²³ kõiksugu kaebusi. Toimetaja Linda Targo sõnul oli tüüpilisemaid süüdistusi eesti autoritele apoliitilisus ja väikekodanlik mõtteviis, mis pärines vanast, „ajaloo prügikasti heidetud“ ühiskonnast. Keelatud oli igasugune sinimustvalge kombinatsioon.²⁴ Paralleelselt toimis aga ka enesetsensuur. „Toimetaja oli juba ise püüdlik ning praakis välja, mis praakida andis,“ on kinnitanud Ellen Niit, „ja ka kirjanik pidi ise nii tark olema, et ta ei paku sellist asja, mis läbi ei lähe.“ Keeletoimetaja Ellen Orgmets on meenutanud, et mitmekordsed kollektiivsed lugemised-võrdlemised-parandamised lasteajakirjas viidi alati läbi just põhimõttel vältida igasuguseid sekeldusi. Silvi Väljal on aga öelnud, et tema tsensuuri peale ei mõelnud, sest „see oli juba enne ära hoitud, et niisugust teemat üldse ei tulekski“.²⁵

¹⁷ Helle Michelson, *Lehitsetud leheküljed*. Tallinn: Tänapäev, 2008, lk 108.

¹⁸ Samas, lk 111.

¹⁹ Riina Kasser, *Toimetamistraditsioonid eesti lastekirjanduses 1952–1991*. Magistritöö Tallinna Ülikoolis, 2012, lk 40.

²⁰ Samas, lk 45.

²¹ Kalju-Olev Veskimägi, *op. cit.*, lk 11, 253.

²² Riina Kasser, *op. cit.*, lk 46.

²³ Samas, lk 83.

²⁴ Samas.

²⁵ Samas, lk 47.

Tsensusuriga seotud juhtumid olid lastekirjanduses enamasti sellised, kus probleemiks polnud mitte niivõrd tekst kui võrd illustratsioon. Näiteks ilmus 1970. aastal Pioneeris Helvi Jürissoni luuletus „Mägri maja“, mille kõrval oli Asta Venderi illustratsioon vatikuubesid kandvatest „immigrantidest“. Luuletus otsustati trükkida ja ajakiri lasti müüki, ent lisaks riiklikule tsensurile eksisteeris tollal veel kodanikutsensor (tavaliselt vähemtähtsad parteiametnikud). Arupärimiseks helistati nii toimetusele kui ka kanti probleemist ette otse EKP Keskkomiteesse. Ühele ägestunud partorgile, kes nõudis toimetuse vastutava isiku lahtilaskmist, olevat vastanud Olivia Saar: „Teate, seltsimees, lugu on tegelikult palju hullem, mida luuletuses polegi edasi antud. Nimelt looduses ajavad kährikud paha haisuga mägri urust välja. Ma soovitan teil seda fakti, kui te ei usu, loodusmuuseumis kontrollida.“ Selle peale visanud parteiametnik telefonitoru ära. Ajakirja müügilt ärakorjamise käsku ometi ei tulnud. Tsensoor, koodiga MB-08157, sai nii „ametialase kui parteilise koosa“ ning peatoimetaja Holger Pukk sai parteilise karistuse, milleks oli hoiatus koos „arvestuskaardile kandmisega“.²⁶

Markantsemaid juhtumeid on lastekirjanduse toimetajad meenutanud veelgi. 1982. aastal ilmus Hoffmanni „Kolumats“ Andres Ehini tõlkes. Esikaane siseküljel oli kujutatud kaht ingliti, kes puistavad headele lastele alla kingitusi. Kahjuks sattus raamatu signaaleksemplar tsensuri kätte jõululaupäeval. Püüti küll põhjendada, et pildid on võetud saksakeelsest originaalst, ent tsensuri nõue oli mitte ainult kaotada pildid ingliti, vaid teha ümber ka pildi all olev tekst.²⁷

Ilukirjanduse toimetajate väitel tsensuur tõlkekirjanduse toimetamist siiski palju ei mõjutanud. Eesti Raamatu kirjastust kontrollis üleliiduline kirjastuskomitee, seal kinnitati plaanid, kuid ei koostatud neid. Moskva keskkirjastusest saadeti soovitusnimekiri, millest võis valida tõlkimiseks teoseid. Seetõttu tõlkekirjandust tavaliselt ei tsenseeritud. Tõlgiti ja toimetati eelkõige klassikute väljaandeid ning uusi ja moodsaid tõlketeoseid.²⁸

Trükise toimetamise protsess oli nõukogude perioodil üsna pikk ning käsikiri käis läbi mitme lugeja käest. Esmase töö vastuvõetud käsikirjaga tegi toimetaja, kelle hoole alla autori looming oli antud. Tema parandas kõik vead, mida märkas, tõlke puhul võrdles originaaliga ja arutas parandussoovitused tõlkijaga läbi. Kui toimetaja oli oma parandused teinud, läks käsikiri masinakirjutajale, kes selle „puhtaks tippis“ ning seejärel korrektuoriosakonda saatis. Paariti lugesid korrektorid käsikirja täpsuse mõttes: üks luges ette ja teine kontrollis, kas kõik parandused said sisse viidud. Hiljem, kui loeti teksti juba

²⁶ Samas, lk 48.

²⁷ Samas, lk 50.

²⁸ Kai Miller, Keeletoimetaja roll ja töö sisu tõlke toimetamisel 20. sajandi teisel poolel. Magistratöö Tallinna Ülikoolis, 2017.

poognail, parandasid korrektorid vaid trükivigu; oma ettepanekuid stiili, sisu ja faktide suhtes enam teha ei tohtinud. Esimeses korrektuuris oli trükipoogna peale lubatud kuni 25 parandust lisaks trükivigadele, teises korrektuuris 5. Kui paranduste arv ületas lubatud piiri, nõuti parandatud lehekülgede maksimum väidetavalt sisse paranduste tegijalt, oli see siis autor, tõlkija, toimetaja või tehniline toimetaja.²⁹ Samas ei ole andmeid selle kohta, et tegelikkuses sellist sissenõudmist ka rakendatud oleks.

Toimetajate töö maht oli kirjastuses üldiselt ühesugune: ühes kuus tuli tavaliselt toimetada kümme autoripoognat, päevas toimetati tavaliselt kümme lehekülge. Mõnikord mõne keerukama töö puhul lepiti toimetamistöö tähtaeg kokku toimetuse juhatajaga.³⁰ Töö oli keeletojmetajate sõnul pingeline, toimetamisele kehtisid ranged töönormid, ent kõigest hoolimata oli tööõhkkond meeldiv, lõbus ja sõbralik.³¹ Töötingimused ei olnud kiita: korrektorite kasutuses oli kaks ruumi, kus paariti tekste loeti. Üsna pea hakati töötama kahe vahetuses, et häälekas lugemine kolleege vähem segaks. Veerge lugesid samal ajal toimetajaga ka autor (algupärandi puhul) või tõlkija. Esimese korrektoori lugemine oli autorile kohustuslik, tõlkijale kirjastuse nõudel.

Pärast mitut toimetamisringi tuli trükikojast lõpuks raamatu signaaleksemplar. Tegelikult trükiti valmis juba kogu tiraaž, ent seda ei saanud enne väljastada, kui signaaleksemplar oli mitmekordselt viseeritud. Esmalt viseeris trükikoda, seejärel pidid raamatu üle vaatama korrektorid, seejärel põhitoimetaja, siis toimetuse juhataja, edasi peatoimetaja või tema asetäitja ja peakunstnik (tema ei viseerinud) ja lõpuks direktor.³² Teine signaaleksemplar oli samal ajal tsensori käes, tema ülesanne oli võrrelda, kas trükis vastab poognatel olevale tekstile ja kas kirjutatu on ikka ideoloogiliselt korrektne.³³

Kirjastustes olid peatoimetused, mis jagunesid ainevaldkondade järgi väiksemateks toimetusteks, ning neis töötavatel toimetajatel olid välja kujunenud valdkonnad, milles nad tekste toimetasi. Toimetajad olid leidlikud nii tsensori ülekavaldamisel kui ka kitsaste töötingimuste enda kasuks muutmisel. Toimetustes seati näiteks sisse paindlik graafik, mis võimaldas sisulist tööd teha süvenenult kodus ja töö juures oldud päevadel autorite ja tõlkijatega kohtuda, korrektoritega parandusi kooskõlastada.³⁴ Eranditult kõik originaaltekstid kooskõlastati autoriga ja tõlketekstid tõlkijaga.³⁵

Koostöö autoritega oli vähemalt lastekirjanduse toimetajail väga hea.

²⁹ Riina Kasser, *op. cit.*, lk 40.

³⁰ Kai Miller, *op. cit.*

³¹ Anu Tedder, (Keele)toimetajate roll ja töö sisu 20. sajandi teisel poolel. Magistritöö Tallinna Ülikoolis, 2017.

³² Riina Kasser, *op. cit.*, lk 42.

³³ Samas.

³⁴ Anu Tedder, *op.cit.*

³⁵ Kai Miller, *op.cit.*

Nii Lea-Muti Anderson kui ka Helle Michelson on kasutanud väljendit „autori ihutoimetaja“. Andersonil on olnud pikaajaline koostöö Leelo Tunglaga, Michelson on toimetanud enamikku Heino Väli loomingust. Samuti osaleti tollal toimunud keelekoosolekuil, kus sai keeleinimestelt nõuandeid. Tolleaegsete keeleteoimetajate väitel oli korrektne kirjakeel kogu toimetamistöö alus. „Grammatika oli püha, tekst pidi olema arusaadav ja loogiline, tõlgete puhul originaaliga võrreldud, kui selle keele oskajat meie hulgas oli.“³⁶

Tõlke toimetamise kohta on keeleteoimetajad öelnud³⁷, et tõlkija pidi alati parandusettepanekuid nägema, probleemide korral toimetajaga kokku saama. Vahel arutati tõlkijaga koos läbi iga lause, loeti valjult ja ilmekalt teksti ette ja kuulati, kumb variant parem tundub. Koostöö tõlkija ja toimetaja vahel oli väga oluline. Toimetaja parandas teksti ära ning siis vaatas tõlkija tavaliselt parandused ja ettepanekud ise üle.³⁸ Sel ajal toimetajana töötanud on öelnud, et tõlke toimetamisele oli ja on omane täpsus ja adekvaatsus. Tõlge pidi vastama originaalile ja selle eest vastutas toimetaja. Tõlget tuli alati sõna-sõnalt ja lause-lauseri kontrollida ja jälgida, ega mõte pole kaduma läinud. Lõpliku otsuse paranduste kohta võis teha nii tõlkija kui ka toimetaja. Mõni tõlkija ei soovinud hiljem käsikirjaga tegeleda ning andis viimase sõna toimetajale. Toimetajate sõnul oli vähe kogunud tõlkijat toimetajal õigus jälgida ja kontrollida, kuid kogunud tõlkijat ei tasunud parandustega tüüdata. Oluline oli, et toimetaja teaks, kust läheb piir selle vahel, mida toimetajal on õigus parandada ja mida mitte.³⁹

Tõlgete toimetamine on toimetajate sõnul algupärast raskem, aegavõtvam. Linda Targol oli näiteks reegel, et tõlke adekvaatsuse kontrollimiseks tuleb see originaaliga läbi võrrelda: „Toimetaja on sel puhul autori „valvekoer“, kui tõlkija on originaalteksti mõtet või autori loodud pilti moonutanud, tuleb „teostada autorikaitset“ ja parandada, kusjuures mõnigi kord on vaja autorile lähemale jõudmiseks temast eemale minna – see on keelte erinevusest tingitud paradoks, sest igas keeles on omad, erinevad võimalused ja võimatused“.⁴⁰

Toimetajatöös kujunesid 1970.–1990. aastatel välja kindlad põhimõtted: tekste toimetati nii keeleliselt kui ka sisuliselt, sh kontrolliti fakte, termineid jpm, kuid samas tuli arvestada autoriga. Näiteks ei tohtinud toimetaja teha maitse- või tõlgendamisparandusi. Autorit, tema keelt ning mõtet tuli toimetajate sõnul austada (oma tahet pole õige peale suruda, ebaloogilisust tuli aga vältida, stiili jälgida; kui tõlke puhul sai algkeelega võrrelda, siis möödalaskmised parandada). Autori lauset ei tohtinud seejuures lõhkuda.⁴¹ Sõnajärgsest rangest ja normingutes järge ajavast korrektorist (ajuti tsensoristki) kujunes

³⁶ Helle Michelson, *op. cit.*, lk 108.

³⁷ Kai Miller, *op. cit.*

³⁸ Samas.

³⁹ Samas.

⁴⁰ Riina Kasser, *op. cit.*, lk 81.

⁴¹ Kai Miller, *op. cit.*

1970. aastatel Eestis välja märksa laiema profiili ja vaatega keeleteimetaja. Toimetaja pidi käsikirju lugema ja parandama, tõlget ja originaali võrdlema, illustratsioone hindama, korrektuuri lugema (toimetajad oma tekstidele enamasti ise).⁴² Tolleaegsete keeleteimetajate sõnul pidi toimetaja ennast kogu aeg toimuvaga kursis hoidma: nii ühiskonnas toimuvaga kui ka keelt puudutavate muudatusettepanekutega.⁴³ Toimetaja roll alates käsikirja toimetusse jõudmisest kuni selle trükki andmiseni oli suurem, kui pelgalt ametinimetuse põhjal võiks eeldada. Lisaks keele- ja sisuvigade parandamisele, teksti ühtlustamisele, faktide kontrollimisele jm tuli toimetajal üle vaadata ja aktsepteerida teosesse minev pildimaterjal ja kaanekujundus, luua kontakt autoriga, olla vahendajaks kirjatuse ja autori vahel ning hinnata käsikirja lisaks kirjanduslikule tasemele ka sellest seisukohast, mis oli tolelaegses nõukogude ühiskonnas lubatud.

Keeleteimetaja kui klienditeenindaja, aga ka kui nõuandja, keelelausuja, autori teine silmapaar

Nii nagu üldine kirjatustegevus, on ka keeleteimetaja tööga seonduv pärast 1990. aastate segaseid aegu praeguseks stabiilsemaks muutunud. Vahepealsest väiksemast madalseisust ja segasematest perioodidest on toimetajad ilmselt üle saanud ja elukutse on taas nähtavamaks muutunud. Kuigi täistööajaga kirjatuste juures töötavaid keeleteimetajaid ei ole kuigi palju⁴⁴ ja suur hulk keeleteimetajaid töötab ühekordsete lepingutega, on siiski näha, et keeleteimetaja rolli Eestis väärtustatakse. Ka Eesti Keeleteimetajate Liit toetab keeleteimetaja ameti teadvustamist. On loodud keeleteimetaja kutsestandard, korraldatakse kutseeksameid ning Eestis on praeguseks juba üle kümne kutselise keeleteimetaja. Kutsestandardi loomisega on keeleteimetaja ametit ja tööülesandeid ühelt poolt konkretiseeritud, teisalt aga laiemale avalikkusele kindlasti ka rohkem teadvustatud.

Eesti meedias leidub keeleteimetaja ameti ja töö kohta aga üldjoontes kolme tüüpi arvamusi. Näiteks pahandatakse, et „keeleteimetaja on üks paras tähenärija“, ning selline arvamus seostub sageli kirjutaja isikliku kogemusega olukorrast, kus autori või (harvem) tõlkija teksti on keeleteimetaja liiga tugevalt toimetanud. Osa keeleteimetamistöo tellijaid suhtub keeleteimetajasse kui klienditeenindajasse ning arvab, et „keeleteimetaja on see, kes trükivead ära parandab“. Nemad üldiselt paranduste üle arutleda ei soovi, muudatuste sisusse süveneda ei tahagi ja üldjuhul lihtsalt aktsepteerivad seda, mida toimetaja teeb. Osa selliseid tellijaid saadab keeleteimetajale tekste, mis ei kannata kriitikat, ja ootab, et keeleteimetaja „teeks need korda“. Kõige sagedamini mainitakse aga

⁴² Samas.

⁴³ Samas.

⁴⁴ Pärle Raua magistritööst (Tallinna Ülikool, 2012) „Eesti raamatutoimetaja profiil, töökorraldus ja töö sisu aastal 2012“ selgus, et põhitööna toimetustes-kirjatustes töötavaid keeleteimetajaid on jäänud vähemaks.

meedias sõna „keeletoimetaja” siis, kui see töö on kirjutaja hinnangul tegemata ehk trükises leidub midagi kritiseerimisväärsel. Nii ironiseeritaksegi sageli kommentaarides teemal „kas sellel raamatul keeletoimetajat ei olnudki“ või „mida keeletoimetaja küll tegi“ jne.

Üha rohkem otsitakse aga sellist keeletoimetajat, kes mitte lihtsalt ei „paranda vigu ära“, vaid aitab autoril või tõlkijal oma mõtted selgemini esitada, olla justkui autori teine, selgem silmapaar, leida näiteks kõige õigem sõna, lihvida sõnajärge teksti stiiliga sobivaks, arutleda terminite, sõnakasutusnüansside ja selliste küsimuste üle, kus keelenorming lubab mitut varianti, jne. Samuti on nõutud hea suhtlemisoskusega toimetajad. Keeletoimetaja puhul ongi suhtlemisoskus üha olulisem, sest suhelda tuleb osata nii küljendaja kui ka tellijaga ning vaidlused autorite ja tõlkijatega pole samuti kuhugi kadunud – ikka leidub siin-seal meedias viiteid mõne autori, harvem küll tõlkija, ja keeletoimetaja vahelistele pingetele. Samas oskavad keeletoimetajad tuua palju näiteid suurepärasest koostööst tõlkija või autoriga. Kindlasti on keeletoimetaja töö puhul oluline toimetulek üha suurema töötempoga: tähtajad on lühikesed, aega süveneda vähe. Seega on näiteks ilmselt paratamatu, et originaali ja tõlget enam alati sõna-sõnalt võrrelda ei jõuta⁴⁵. Ka töötasu ei ole mitte alati selline, mis süvenemist kuidagi motiveeriks, ning kui 1970ndatel luges üht käsikirja isegi kuni seitse inimest, on see töö tänapäeval sageli ainult üheainsa keeletoimetaja teha.

Nii nagu on eesti keelekorraldus läbi teinud muutused alates keelenormi väljakujunemisest range normimise ja seejärel suurema soovitamise poole, nii on ka keeletoimetaja roll muutunud: 20. sajandi esimese poole korrektorist keelekorraldajaks, pärast sõda jälle pigem rohkem korrektori ja mõnel juhul ka tsensori rollist 1970ndatest alates toimetajaks-keelekorraldajaks ning mida aeg edasi, seda enam nõuandjaks-soovitajaks.

⁴⁵ Triin Jõemets, Keeletoimetaja tööprotsess kümne keeletoimetaja hinnangu ja toimetamistöö näitel. Magistritöö Tallinna Ülikoolis, 2022.